

DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-650-662

УДК 341.1

О. В. БУРЛАК,
кандидат юридичних наук,
докторант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*
ORCID: 0000-0001-6530-496X

ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЯК ВІДКРИТТЯ НОВОЇ ЕРИ В РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядається становлення у світі соціально-економічних прав, що відкрили нову еру в розвитку міжнародного співтовариства та міжнародного права. Це відбулося в процесі створення після Першої світової війни (1914–1918 рр.) Ліги Націй та під її егідою у 1922 р. Міжнародної організації праці. Подальший розвиток цього інституціонального процесу в соціальній сфері пов'язаний з внесенням у 1944 р. принципових змін до Статуту МОП. Цим самим було продемонстровано величезне значення для міжнародного співтовариства, в той час в особі держав Антигітлерівської коаліції, яке воно надає соціальній сфері, у зв'язку з близьким завершенням Другої світової війни (1939–1945 рр.) у рамках створення Організації Об'єднаних Націй, в якій МОП згодом отримала статус спеціалізованої установи. Відповідно соціальна сфера з розвинутою системою соціально-економічних прав визнається міжнародним співтовариством невід'ємною складовою сучасного міжнародного правопорядку. Показано також виклики, з якими стикається МОП у зв'язку з економічною кризою, що охопила в даний час весь світ і негативно впливає на соціальну сферу життя людей у багатьох країнах.

Ключові слова: міжнародне право, соціально-економічні права, Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці, світова економічна криза, антикризові заходи в соціальній сфері.

Burlak Oksana. The Emergence of Social and Economic Rights as the New Era in the International Community's Development: History and Contemporary

The article stipulates the formation of social and economic rights in the world that have opened a new era in the development of the international community and international law. It occurred in the process of creation after the First World War (1914-1918) of the League of Nations and under its auspices in 1922 of the International Labour Organization (ILO).

Further development of this institutional process in the social sphere is associated with the introduction in 1944 of fundamental changes to the ILO Charter. It thereby

* **Burlak Oksana**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Doctoral student at Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine

demonstrated the great importance for the international community, at that time in the person of the states of the Anti-Hitler Coalition, which it attaches to the social sphere, in connection with the near end of the Second World War (1939-1945) within the framework of the creation of the United Nations (UN), in which the ILO subsequently received the status of a specialized institution. Accordingly, the international community recognizes the social sphere with a developed system of social and economic rights as an integral part of the modern international law and order.

The research also highlights the challenges faced by the ILO in connection with the economic crisis that has currently covered the whole world and negatively affects the social sphere of people's lives in many countries.

Key words: *International Law, Social and Economic Rights, League of Nations, United Nations, International Labour Organization, World Economic Crisis, Anti-crisis Measures in the Social Sphere.*

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX ст. характеризувався становленням нової категорії прав людини, а саме соціально-економічних прав, які до цього не були відомі конституційному праву держав XVIII–XIX ст. Йдеться про соціально-економічні права, які стосуються сфери трудових відносин, соціального захисту, охорони праці та здоров'я, достатнього життєвого рівня, можливості здійснення створення сприятливих умов для підприємницької, профспілкової діяльності тощо, набувши найважливішого значення для різних верств населення, що потребують соціальної захищеності. Проте світова економічна криза 1900–1903 рр., яка супроводжувалась кризою в соціальній сфері й мала результатом появу хвиль протестів серед робітничого класу, стала одним із головних чинників, що призвели до Першої світової війни 1914–1918 р. У зв'язку з цим виникла потреба у формуванні нового міжнародного правопорядку з соціально-економічною складовою. Створена Ліга Націй забезпечила його встановлення, а соціально-економічне співробітництво держав зосередилось у рамках МОП з метою розв'язання соціальних конфліктів, захисту прав трудящих, поліпшення умов праці та підвищення їх життєвого рівня.

Однак продовження кризи мало наступним етапом Другу світову війну 1939–1945 рр. і з огляду на тривалість цієї кризи у XXI ст. не можна виключати загрозу нової світової війни у найближчому майбутньому. Нестабільність міжнародних відносин має результатом руйнування міжнародного правопорядку, який замінюється протекціонізмом у вигляді регіоналізму. Ця ситуація потребує злагоджених дій і прийняття ефективних рішень міжнародним співтовариством на універсальному, регіональному та національному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-економічним правам людини присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних науковців, з-поміж яких: Г. І. Чанишева, А. Л. Федорова, С. О. Верланов, Н. Б. Болотіна, О. В. Ковальський, В. М. Олещенко, П. М. Рабінович, О. А. Лукашова, Р. А. Мюллерсон, А. Макчесні та ін. Проте у частині виникнення та становлення цих прав дані праці мають фрагментарний характер. Причини і наслід-

ки Першої світової війни висвітлювали у працях В. Н. Денисов, М. М. Логінов, А. Ю. Полчанов, О. П. Реєнт, Б. Ростіанов, О. Сич, А. Дж. Тойнбі, Дж. Шотвелл та ін. Проблемою соціально-економічної кризи займаються: А. А. Брятко, О. М. Бурдяк, О. В. Олійник, А. М. Павліковський, Г. М. Поченчук, О. В. Смирнова, П. М. Тригуб та ін.

Формулювання мети статті. Дослідити характер соціально-економічних прав у внутрішньому праві держав у період XIX – початку XX ст., соціальні чинники, що призвели до Першої світової війни 1914–1918 рр. та Другої світової війни 1939–1945 рр., а також напрями діяльності міжнародних організацій на сучасному етапі щодо подолання наслідків глобальної економічної кризи, що відбувається в даний час.

Виклад основного матеріалу. Демократичні процеси в суспільно-політичному житті країн Західної Європи кінця XIX – початку XX ст. мали позитивним результатом спрямування ідеї прав людини, яка до цього часу розвивалась у контексті лібералізму, крізь призму забезпечення громадянських і політичних прав, особистої свободи та автономії індивіда, в соціально-економічну площину. Конституції держав, як правило, обмежувались переліком прав т. зв. першого покоління, а економічні та соціальні права лиш вибірково називались і розглядались як побічний продукт дії перших¹.

Чинники, що вплинули на появу та характер соціально-економічних прав у внутрішньому праві держав цього періоду, головним чином пов'язані зі змінами глобального характеру, що відбувалися в політичній та економічній площині цих країн. По-перше, це глобальна криза цивілізації, якій передував індустріальний, науково-технічний і соціальний прогрес, що сприяв появі нової форми діяльності держави – соціальної, яка спрямована на задоволення та забезпечення потреб населення. По-друге, прагнення подолання соціальної нерівності, яка зародилась ще в межах ідеалів ліберально-правової держави спочатку на ідейно-теоретичному рівні (філософи-просвітники того часу, такі як Жак Тюрго, Джон Адаме, Томас Пейн, Грак Бабеф обґрунтовували право на працю, на освіту, на пенсію), а згодом у правосвідомості правлячого класу країн Європи та Північної Америки.

Найбільший внесок у становлення і розвиток соціально-економічних прав здійснили Німеччина кінця XIX ст., конституції Румунії 1866 р. (у редакції 1923 р.), Мексиканських Сполучених Штатів 1917 р., Веймарська конституція Німеччини 1919 р., Конституції Чехословацької Республіки 1920 р., Республіки Польща 1921 р., Королівства сербів, хорватів та словенців 1921 р., а згодом Іспанської Республіки 1931 р. і СРСР 1936 р. В основному закріплювались права, пов'язані із реалізацією права на працю: скорочення тривалості робочого часу, заборона дитячої праці та нічної праці жінок, соціальне забезпечення у випадку безробіття та непрацездатності тощо.

Поняття «соціальна держава», яке набуло розвитку у XX ст., з'явилося набагато раніше, коли концепція прав людини була ще на етапі свого станов-

лення². Ще у Великій хартії вольностей 1215 р. містилися соціально орієнтовані положення, а у Декларації прав Вірджинії 1776 р. у розділі 3 йшлося про право кожного на щастя і безпеку та обов'язок уряду сприяти загальному благополуччю і забезпечувати вищий ступінь щастя та безпеки у суспільстві. Крім того, під час Великої французької революції фігурували конституційні вимоги щодо забезпечення права на працю, турботи про бідних, права на освіту тощо. Ідеали людської особистості, які були проголошені під час буржуазних революцій XVIII–XIX ст., зокрема повага до людської гідності, поступово почали пов'язуватися із соціальною функцією держави, змінилось саме призначення державної влади, класичне протистояння індивіда і держави перейшло у площину взаємного співробітництва, спонукали державу звернути увагу на соціально-економічну складову суспільства.

Характер соціально-економічних прав на етапі їх становлення, безумовно, відрізнявся від сучасного розуміння, яке пройшло еволюцію міжнародно-правового регулювання та тлумачення міжнародними судовими та контрольно-наглядовими механізмами. Так, право приватної власності з часів Великої французької революції розумілось як священне й недоторканне і набуло закріплення в такому формулюванні в конституціях ряду європейських країн. Зокрема, у ст. 26 Конституції Королівства Польського 1815 р. зазначалось, що вся власність будь-якого типу є священною та недоторканою. Жоден орган влади не має права порушувати його ні за яких обставин³. Згодом це право трансформувалось у можливість повної або часткової експропріації, але тільки в інтересах суспільної користі за умови попереднього справедливого відшкодування (ст. 11 Конституції Бельгії 1831 р., ст. 9 Конституційної хартії Пруссії 1850 р.).

Деякі соціально-економічні права, які європейські країни закріплювали у своєму національному законодавстві, були доволі обтяжливими для їх громадян (наприклад, регламентація робочого часу працівників становила в середньому 11–12 годин), непростими в реалізації окремими категоріями осіб (зокрема в контексті праці дітей) і не завжди забезпечувався принцип рівності (наприклад, у оплаті праці чоловіків і жінок), що в наступному вплинуло на кризу цих прав та призвело до соціальної напруженості у суспільстві. В Акті, що регулював працю дітей та підлітків на фабриках Сполученого королівства, 1833 р., містились положення, що забороняли працю осіб, що не досягли 18 років, у нічний час, і встановлював 12-годинний робочий день для осіб, які досягли вказаного віку. Праця дітей була дозволена з 13 років на підприємствах, що виробляли шовк, з 10-годинним робочим днем. Робота жінок на текстильних фабриках також не повинна була перевищувати 10 годин на день (Акт, що обмежував часи роботи підлітків та жінок на фабриках, 1947 р. (Англія)).

Слід зауважити, що соціально-економічні права на цьому етапі ще не набули загального значення, адже вперше на універсальному рівні цей принцип був закріплений аж у 1948 р. у ст. 1 Загальної декларації прав людини:

«Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Тому право Англії (Закон про страхування робітників 1909 р. (Insuranse Act), з одного боку, відзначалися дещо дискримінаційні положення в частині їх реалізації різними категоріями осіб (кожен працівник чоловік у випадку хвороби отримував протягом 172 днів по 10 шилінгів на тиждень, а працівниця жінка та малозабезпечені та непрацевдатні особи похилого віку – по 5–7 шилінгів), а з другого – прогресивні щодо сфери їх гарантування. При цьому у Франції тенденція у цій сфері мала більш позитивний характер, і у 1871 р. було прийнято Декрет Комуни про підвищення окладів учителям і про зрівняння вчителюк в оплаті праці з учителями (платня вчителюк прирівнювалась до платні вчителів, а саме 1500 франків для помічниць і 2000 для директрис)⁴.

В європейських країнах у цей час було прийнято ряд нормативно-правових актів, які розвивали конституційні положення в частині забезпечення прав та свобод людини і розширили каталог соціально-економічних прав. У Франції прийнято Декрет Тимчасового уряду про право на працю 1948 р., де визнавалось за робітниками право об'єднуватися в спілки для користування результатами своєї праці. Декрет Комуни про заборону свавільних штрафів і відрахувань із заробітної плати 1871 р. вказував, що адміністрація деяких підприємств ввела у практику під дріб'язковими безпідставними приводами систему штрафів і відрахувань із заробітної плати, що є свавільними та аморальними як за змістом, так і за формою і не є результатом правомірної юрисдикції. Тому заборонялось адміністрації як приватних, так і державних підприємств накладати штрафи і провадити відрахування зі службовців і робітників, заздалегідь встановлена заробітна плата яких повинна була виплачуватись у повному розмірі, а всі порушення переслідувались у судовому порядку.

У Німеччині було прийнято ряд законів, які передбачали страхування робітників на випадок хвороби, нещасних випадків, інвалідності та старості. Закон про страхування робітників на випадок хвороби 1883 р. запроваджував місцеві лікарняні каси та виробничі (фабричні) каси, які забезпечували страхування робітників (розділи С і Е); визначав перелік осіб, які підлягали обов'язковому страхуванню (робота їх не мала тимчасового характеру) (розділ А); решта працівників, які не підлягали обов'язковому страхуванню мали право вступити в общинну лікарняну касу в тому окрузі, в якому вони працювали (розділ В). Прийнятий у 1884 р. Закон про страхування при нещасних випадках не мав загального характеру та поширювався на визначене коло працівників, які працювали у сфері гірських розробок, на солеварнях, каменоломнях, рудниках, верфях та будівництві, а також фабриках і металургійних заводах, а також службовців, якщо їхній річний заробіток не перевищує 2 тис. марок (розділ І Загальні положення). Даний закон не поширювався на службовців, яким в управлінні підприємств імперії, союзних держав і комун встановлювався твердий оклад і пенсійне забезпечення (параграф 4). Закон

передбачав відшкодування шкоди в результаті тілесного ушкодження або смерті (параграф 5). Страхуванню на випадок інвалідності або старості підлягали особи, які працюють за плату або оклад і є робітниками, учнями, прислугою; працівники підприємств, прикажчики та учні в торгівлі, які отримують оклад або заробітну плату не більше 2 тис. марок на рік; члени екіпажів німецьких морських і річкових суден (параграф 1 Закону щодо страхування на випадок інвалідності та старості 1889 р.). Для отримання права на пенсію у зв'язку з інвалідністю або старістю Закон визначав ряд вимог: закінчення визначеного «терміну очікування» (5 років сплати внесків для пенсії у зв'язку з інвалідністю та 30 років сплати внесків для пенсії у зв'язку зі старістю) і сплата внесків, яка сплачувалась роботодавцями і тими, хто підлягає страхуванню, в рівних частинах і знімалась кожен календарний тиждень (параграф 19 Закону).

Цей період характеризується економічним розвитком європейських країн, стрімким технічним і науковим прогресом, освоєнням нових територій, налагодженням системи зв'язку та транспортного сполучення, інтенсивністю торгівлі й обміну капіталами, розвитком демократичних інституцій, залученням все більшої частини суспільства до політичного життя, зростанням добробуту населення в цілому, покращенням умов праці та скороченням її тривалості, початку формування громадянського суспільства, виникнення різноманітних форм дозвілля тощо². Здавалося, що нарешті можливо поступово ліквідувати величезний розрив соціальної нерівності у суспільстві. Проте світова економічна криза 1900–1903 рр. призвела до складної внутрішньої та зовнішньої політичної та соціально-економічної ситуації в європейських країнах. Крім того, через англо-бурську війну Англія втратила ринки збуту власної продукції та перестала відігравати роль монополіста у цій сфері. Погіршення загальної економічної кон'юнктури у країні сприяло появі революційно налаштованого робітничого класу. Тому консервативна партія на чолі з Джозефом Чемберленом для стабілізації ситуації в країні запропонувала реалізувати ідею протекціонізму, яка полягала у відмові від принципу вільної торгівлі, створення монопольного ринку сировини та збуту для продуктів виключно британської промисловості та обкладення товарів іноземних країн митом значно вищим, ніж англійських домініонів. Вибори 1906 р. продемонстрували абсолютне несприйняття цієї політики в суспільстві, і як результат перемогу здобули ліберали та робітнича партія.

Починаючи з 1908 р., новий прем'єр-міністр Англії Герберт Генрі Асквіт ініціював ряд законів, які гарантували населенню країни ряд соціально-економічних прав. Зокрема, гарантувалась безоплатна початкова освіта та безкоштовне харчування дітей у їдальнях при школах; скорочувалась можливість використання нічної праці та заборонялась нічна праця жінок взагалі; розширювались права на винагороду та відшкодування, пожиттєві пенсії та лікування стосовно нещасних випадків на роботі, а також у зв'язку з появою професійних хвороб у працівників. Для 11 категорій шкідливих галузей

виробництва було створено урядом 11 спеціальних інспекторів, які уповноважувались порушувати судове переслідування проти підприємців, винних у навмисному чи з необережності порушенні прав осіб, що задіяні у цих галузях виробництва. Окрім цього, для шахтарів встановлювався 8-годинний робочий день.

У 1909 р. законодавчим актом створено організацію бірж праці, яка розробила ряд рекомендацій уряду щодо прийняття закону про страхування робітників (Insuranse Act). Відповідно до цього закону робітники, які втратили роботу і не знайшли нової, не зі своєї вини, отримували від держави допомогу по безробіттю. Також усі наймані працівники отримали право на допомогу у випадку хвороби та старості.

Крім цього, широкими правами наділялися професійні союзи (тред-юніони). Відповідний закон 1906 р. надавав право їх уповноваженим особам здійснювати обхід фабрик і заводів для мирного переконання робочих у доцільності колективного припинення робіт на цьому підприємстві. Кількома роками пізніше, у 1909 р., тред-юніони отримали право разом із представниками підприємців утворювати змішані комісії для встановлення розміру заробітної плати у вугільній промисловості, а також у всіх сферах, де використовувалась надомна праця⁶. Тред-юніони вимагали прийняття законів, які б кодифікували права трудящих і гарантували їм право на страйк, а також були ініціаторами створення робітничої партії (Labour party) в англійському парламенті, кількість членів якої постійно зростала.

Проте внутрішня соціальна політика та світова економічна криза спровокувала появу великої кількості страйків трудящих не тільки в Англії, а й в інших європейських країнах. Так, у Німеччині в 1903 р. у Кріммічау, в Саксонії протягом пів року тривав страйк ткачів, які вимагали 10-годинного робочого дня; у 1905 р. – страйк рурських вуглекопів, кількість яких досягла 200 тис. осіб, протестували проти надмірної тривалості робочого дня та немотивованих звільнень; цього ж року страйки були ініційовані працівниками в тютюновій сфері в Дрездені, у сфері обробки металу у Мюнхені, в електричній промисловості в Берліні. У 1908 р. близько 1 млн осіб залишались безробітними, що викликало нову хвилю страйків та економічних конфліктів, яких за період з 1910 по 1913 рр. налічувалось 11 533 за участю близько 1,5 млн осіб⁷.

Особливістю соціального руху у Франції було те, що, на відміну від Німеччини, не було створено єдиної робітничої партії, яка б представляла інтереси трудящих. Цю функцію взяли на себе робітничі синдикати, які негативно ставились до парламентської діяльності у Франції і підтримували страйки робітників задля покращення їхніх прав у сфері трудового законодавства, зокрема, скорочення робочого часу з 11 до 8-годинного у всіх сферах виробництва, а також покращення умов у сфері соціального забезпечення, оскільки Франція на початку XX ст. значно відставала у цьому аспекті від ряду західноєвропейських країн.

В Італії економічна криза 1907–1908 рр. головним чином послабила основні галузі її промисловості, зокрема текстильну, металургійну, машинобудівну. Безробіття стало звичним явищем, 95% промислових підприємств налічували від 1 до 10 робітників. Південні райони Італії, які здебільшого були пов'язані із сільським господарством, перебували у найбіднішому стані: бідність, хвороби, обезземелення селян штовхали населення на масову еміграцію, яка сягала до 800 тис. людей на рік. Крім того, масові страйки та протести в усіх промислових центрах і невеликих містах Італії набували характеру збройної боротьби, що супроводжувалась розправою над учасниками руху та демонструвала слабкість політичної організації в суспільстві.

Системна криза, яка охопила на той час усі найважливіші сфери життя європейського суспільства та включала економічну складову, як відомо, була головним із факторів, що призвели до початку Першої світової війни. Важко не погодитись із думкою, що все, що надалі відбулося у світі у XX ст., було спричинено саме цією війною⁸. А точніше її причинами, оскільки, як зазначає професор В. Н. Денисов, «Перша і Друга світові війни фактично були двома фазами однієї війни, зумовленими відповідними етапами економічної кризи, що охопила весь світ, починаючи з кінця XIX ст. і тривала всю першу половину XX ст., включаючи період «великої депресії», в якій вона настільки загострилась, що виходом стала Друга світова війна⁹.

Створення Ліги Націй ознаменувало встановлення нового міжнародного правопорядку, складовою якого стало соціально-економічне співробітництво держав. МОП, Статут якої став складовою Версальського мирного договору 1919 р., стала центром цього співробітництва для забезпечення миру та соціальної несправедливості шляхом покращення умов праці. Так, прийняття у 1944 р. Філадельфійської декларації про цілі та завдання МОП закріпила революційні на той час положення: праця не є товаром, свобода слова та профспілкової діяльності є необхідною умовою постійного прогресу, бідність є небезпекою для загального благополуччя і боротьба з нею має вестись у кожній державі і за допомогою об'єднання міжнародних зусиль. Нова епоха, що встановилась із зародженням соціально-економічних прав набула подальшого розвитку в ООН, яка на сьогодні є центром міжнародного правопорядку. Під впливом системної кризи цей правопорядок руйнується, що потребує переосмислення соціально-економічних процесів у світі. Тому завдання міжнародного співтовариства має бути не допустити нової світової війни, зосередивши свою увагу на впровадженні ефективних антикризових заходів універсального та регіонального рівня щодо подолання цієї кризи, зокрема, на рівні забезпечення соціально-економічних прав людини у внутрішньому праві країн.

Ще на Міжнародній конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) було зазначено, що зберегти мир можна тільки на основі нової соціальної рівноваги. І концепція стійкого розвитку, яка вироблялась на цій конференції, давала нові орієнтири державам для

законодавчої діяльності, щоб належним чином реагувати на традиційні та нові форми соціальної нерівності. Прийняті у 2015 р. Цілі сталого розвитку на зміну Цілям розвитку тисячоліття визначили ключові напрями розвитку країн до 2030 р. Держави повинні спрямувати свої зусилля на ліквідацію бідності, здійснюючи паралельно заходи із нарощення економічного зростання і вирішення цілого ряду питань у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та працевлаштування, а також боротьбі зі зміною клімату та захисту навколишнього середовища. Хоча в багатьох сферах спостерігається певний прогрес щодо реалізації Цілей, проте в цілому дії держав ще не досягли необхідних темпів і масштабів¹⁰.

МОП в одному зі своїх останніх досліджень¹¹ зазначила, що низка переплетених між собою економічних і геополітичних факторів даної кризи негативно впливає на ринок праці у всьому світі. На даний час перспективи ринку праці видаються вельми невизначеними з посиленням ризиків погіршення ситуації, у тому числі під впливом високої інфляції, посилення грошово-кредитної політики, збільшення боргового тягара та зниження довіри споживачів. Ці негативні фактори посилюють нерівність на ринку праці через їх невідповідний вплив на певні групи працівників і підприємств, сприяючи віддаленню одна від одної країн з розвинутою економікою та країн з економікою, що розвивається. МОП також звернула увагу на важливість ситуації в Україні, пов'язаної із агресією РФ, що впливатиме на розвиток кризових явищ не лише в Україні, а й у світі. З метою підтримки ринків праці в Україні та тих, хто постраждав від поточного конфлікту, необхідно й надалі приділяти увагу створенню гідних робочих місць і забезпеченню соціального захисту, в рамках поточних обговорень питань соціально-економічного відновлення України. Необхідно також вжити заходів, спрямованих на інтеграцію українських біженців на ринках праці. Війна в Україні виявила слабкість також глобальної продовольчої та енергетичної систем, недосконалість у глобальній економічній і фінансовій системах, викликаючи кризу вартості життя в усьому світі.

Для подолання цих та інших кризових явищ потрібна всезагальна, комплексна й зважена політика. Для цього МОП визначила ряд інструментів, які покликані протидіяти множинним формам кризи та за допомогою соціального діалогу, включаючи заходи, спрямовані на: а) встановлення цін на суспільні блага; б) перенаправлення непередбаченого прибутку; в) підвищення стабільності доходів населення за допомогою соціального захисту; г) розширення підтримки доходів населення для підтримки купівельної спроможності трудових доходів; е) надання адресної підтримки найбільш уразливим особам та підприємствам.

Європейський Союз, починаючи з 2009 р., постійно працює над виробленням антикризової політики організації та відповідних заходів на європейському континенті. Жан Моне, один із батьків – засновників ЄС, свого часу зазначав: «Я завжди вірив, що Європа буде побудована через кризи, і вона

буде сумою їх вирішення»¹². Безумовно, часто кризи стимулюють процес розвитку європейської інтеграції, але вихід із кризи не завжди демонструє позитивні показники.

Так, долаючи фінансову кризу 2008 р., ЄС реалізувала ряд позитивних реформ у фінансовій сфері¹³: програми екстреного фінансування, нові зобов'язуючі фінансові правила, запуск банківського союзу, заходи щодо забезпечення нагляду за фінансовою системою (Європейське банківське управління (ЕВА), Європейський орган з цінних паперів і ринків (ESMA), Європейське управління зі страхування та професійних пенсій (EIOPA) тощо. Проте незавершеними залишилися Валютний союз і ряд важливих реформ у цій сфері. Крім цього, політика жорсткої економії, яка впроваджувалась у ряді європейських країн ще більше поглибила кризову ситуацію.

Міграційна криза 2015–2016 р., а також наплив мігрантів, пов'язаний із агресією РФ в Україні в 2022 р., мав результатом ряд позитивних кроків у сфері міграційної політики ЄС, зокрема, забезпечення правового регулювання у сфері міграції¹⁴; розширення повноважень Європейського агентства прикордонної та берегової охорони, Агентства Європейського Союзу з питань притулку; досягнення 2016 р. згоди Європейської ради та Туреччини, спрямованої на припинення потоку нелегальної міграції через Туреччину до Європи тощо. Попри це, ЄС залишається і сьогодні вразливим до нових хвиль масової міграції, які є дуже ймовірними з огляду на численні загрози стабільності європейського сусідства, підтвердженням цього є також тимчасове відновлення прикордонного контролю між рядом країн ЄС¹⁵.

Крім того, економічні та соціальні наслідки, пов'язані із агресією РФ в Україні тільки поглиблюватимуться, оскільки матимуть результатом, зокрема, енергетичну та продовольчу кризу, зростання інфляції, падіння соціальних стандартів, потребуватимуть рішучих та ефективних рішень і заходів зі сторони ЄС, відкинувши при цьому національний егоїзм та об'єднавши зусилля між інституціями та урядами ЄС.

Висновки. Глобальна системна криза, яка розпочалася на початку ХХ ст., продовжує тривати й сьогодні, змінюючи лише етапи свого вираження та неминуче розвиваючись у напрямі виникнення нової світової війни. У рамках міжнародних організацій, зокрема ООН, МОП, ЄС, вживається антикризових заходів щодо подолання наслідків світової кризи. Проте вони не є достатніми, часто імпровізаційними, а терміновість вимог щодо управління кризою призводить до неоптимальних рішень.

Нинішній правопорядок не може розглядатися без соціально-економічних прав і діяльності МОП, яка покликана, зокрема, забезпечувати встановлення всезагального миру на основі соціальної справедливості; розвивати та реалізовувати норми та принципи у сфері праці; забезпечувати гідну зайнятість і соціальний захист для всіх; розробляти міжнародні заходи і програми щодо здійснення прав людини, поліпшення умов праці і життя; розробляти міжнародні трудові норми.

Зусилля держав у подоланні цієї кризи повинні охоплювати всі рівні співпраці держав у соціально-економічній сфері, прийняття відповідних дієвих заходів і рішень, що характеризувалися б не ситуативністю, а систематичністю підготовки до різних кризових ситуацій, включаючи більш активне використання прогнозів і планування сценаріїв.

1. Глухарева Л. И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственное-правовое регулирование). Москва: Юрист, 2003. С. 139.
2. Ледях И. А. *Социальное государство и права человека* (из опыта зарубежных стран). Социальное государство и защита прав человека. Москва, 1994. С. 22.
3. Савченко А. М., Бисага Ю. М., Берч В. В., Нечипорук Г. Ю., Піфко О. О. Конституційне право на приватну власність в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. С. 50.
4. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренко. Київ: Ін Юре, 1998, Т. 2. С. 290.
5. Реєнт О. Перша світова війна і наслідки геополітичних катаклізмів початку ХХ ст. для України. *Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни): тези доповідей Всеукраїнської наук. конф. з міжнар. участю*. (Київ–Черкаси, 25–26 вересня 2014 р.) / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 3.
6. Всемирная история: в 24: Первая мировая война / за ред.: А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек и др. Минск: Литература, 1997. Т. 19. С. 9–10.
7. Там само. С. 31.
8. Реєнт О. Перша світова війна і наслідки геополітичних катаклізмів початку ХХ ст. для України. *Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни): тези доповідей Всеукраїнської наук. конф. з міжнар. участю* (Київ–Черкаси, 25–26 вересня 2014 р.) / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 3.
9. Денисов В. Н. Світова війна та міжнародне право. До 100-річчя Першої світової війни 1914–1918 рр. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 380.
10. Economic and Social Council. Special edition: progress towards the Sustainable Development Goals. 2019 session, 26 July 2018–24 July 2019. E/2019/68. P. 3/51-6/51.
11. ILO Monitor on the world of work. Tenth edition Multiple crises threaten the global labour market recovery, 31 October 2022. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/briefingnote/wcms_859255.pdf
12. Whitworth, Kyle. Planning to Fail: The Eurozone, its Sovereign Debt Crisis, and the Future of the Union. 2018. Theses. P. 39. URL: <https://irl.umsl.edu/thesis/334>
13. European Commission A comprehensive EU response to the financial crisis: a strong financial framework for Europe and a banking union for the eurozone. MEMO. Brussels, 10 July 2013. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_13_679
14. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:304:0012:0023:EN:PDF>
15. Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 and 28 et seq. of the Schengen Borders Code. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en

References

1. Hlukhareva L. Y. *Prava cheloveka v sovremennom myre (sotsyalno-fylosofskye osnovy y hosudarstvenno-pravovoe rehulyrovanye)*. Moskva: Yuryst, 2003. S. 139.
2. Lediakh Y. A. *Sotsyalnoe hosudarstvo y prava cheloveka* (yz opyta zarubezhnykh stran). Sotsyalnoe hosudarstvo y zashchita prav cheloveka. Moskva, 1994. S. 22.
3. Savchenko A. M., Bysaha Yu. M., Berch V. V., Nechyporuk H. Iu., Pifko O. O. Konstytutsiine pravo na pryvatnu vlasnist v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialno-pravove doslidzhennia: monohrafiia. Uzhhorod: TOV «RIK-U», 2021. S. 50.
4. Khrestomatia z istorii derzhavy i prava zarubizhnykh krain: u 2 t. / za red. V. D. Honcharenko. Kyiv: In Yure, 1998. T. 2. S. 290.
5. Reient O. Persha svitova viina i naslidky heopolitychnykh kataklizmiv pochatku KhKh st. dlia Ukrainy. *Persha svitova viina y Ukraina (do 100-richchia pochatku Velykoi viiny)*: tezy dopovidei Vseukrainskoi nauk. konf. z mizhnar. uchastiu. (Kyiv–Cherkasy, 25–26 veresnia 2014 r.) / vidp. red. V. A. Smolii. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NANU, 2014. S. 3.
6. Vsemirnaia ystoriia: v 24: Pervaia myrovaia voina / za red.: A. N. Badak, Y. E. Voynych, N. M. Volchek y dr. Mn.: Literatura, 1997. T. 19. S. 9–10.
7. Tam samo. S.31.
8. Reient O. Persha svitova viina i naslidky heopolitychnykh kataklizmiv pochatku KhKh st. dlia Ukrainy. *Persha svitova viina y Ukraina (do 100-richchia pochatku Velykoi viiny)*: tezy dopovidei Vseukrainskoi nauk. konf. z mizhnar. uchastiu. (Kyiv–Cherkasy, 25–26 veresnia 2014 r.) / vidp. red. V. A. Smolii. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NANU, 2014. S. 3.
9. Denysov V. N. Svitova viina ta mizhnarodne pravo. Do 100-richchia Pershoi svitovoi viiny 1914–1918 rr. *Pravova derzhava*. 2019. Vyp. 30. S. 380.
10. Economic and Social Council. Special edition: progress towards the Sustainable Development Goals. 2019 session, 26 July 2018–24 July 2019. E/2019/68. P. 3/51–6/51.
11. ILO Monitor on the world of work. Tenth edition Multiple crises threaten the global labour market recovery, 31 October 2022. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/briefingnote/wcms_859255.pdf
12. Whitworth, Kyle. Planning to Fail: The Eurozone, its Sovereign Debt Crisis, and the Future of the Union. 2018. Theses. P. 39. URL: <https://irl.umsl.edu/thesis/334>
13. European Commission A comprehensive EU response to the financial crisis: a strong financial framework for Europe and a banking union for the eurozone. MEMO. Brussels, 10 July 2013. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_13_679
14. Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:304:0012:0023:EN:PDF>
15. Member States' notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 and 28 et seq. of the Schengen Borders Code. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-area/temporary-reintroduction-border-control_en

Burlak Oksana. The Emergence of Social and Economic Rights as the New Era in the International Community's Development: History and Contemporary

Introduction. *The world economic crisis of 1900-1903, which was accompanied by a crisis in the social sphere and resulted in the emergence of protests among the working class, became one of the significant factors that led to the First World War of 1914-1918. Therefore, there was the keen necessity to form a new international law and order with social and economic components.*

The League of Nations' creation ensured its establishment, and the social and economic cooperation of states was concentrated within the framework of the ILO, in

order to resolve social conflicts, protect the rights of workers, improve working conditions and increase their living standards.

However, the continuation of the crisis was the next stage of the Second World War of 1939-1945 and taking into consideration the duration of this crisis in the XXI century the threat of a new world war in the nearest future cannot be excluded. The instability of international relations is the result of the destruction of the international law and order, which is replaced by protectionism in the form of regionalism.

Conclusions. *Within the framework of international organizations, in particular the UN, ILO, EU a set of anti-crisis measures is adopted in order to overcome the consequences of the global crisis. However, they are not sufficient, often improvisational, and the urgency of crisis management requirements leads to non-optimal solutions.*

Current legal order cannot be considered without the social and economic rights and activities of the ILO. The organization is designed, in particular, to ensure the establishment of universal peace based on social justice; develop and implement norms and principles in the field of labour; provide decent employment and social protection for all; develop international measures and programs for the implementation of human rights, improving working and living conditions; develop international labour standards etc.

The states' efforts to overcome this crisis should cover all levels of cooperation between states in the social and economic sphere, the adoption of appropriate effective measures, and decisions that would be characterized not situationally, but by systematic preparation for various crisis situations, including more active application of forecasts and different scenario planning.

Key words: *International Law, Social and Economic Rights, League of Nations, United Nations, International Labour Organization, World Economic Crisis, Anti-crisis Measures in the Social Sphere.*